

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ НІМЕЦЬКИХ СУБСТАНТИВНИХ КОМПОЗИТІВ ТА ЇХ СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті розглянуто питання співвідношення закріплених у мові моделей копулятивного та детермінативного семантичного типу словоскладання, а також процеси, які лежать в основі творення більшості стилістично маркованих композитів і є причиною їх багатогранного стилістичного навантаження.

Сучасний стан наукового пізнання характеризується комплексним підходом до аналізу досліджуваних об'єктів. У комплексному аналізі мови релевантними виявляються цілі системи даних різних лінгвістичних дисциплін, що дозволяє виявити та пояснити закономірності функціонування мовленнєвих одиниць, які раніше залишалися поза межами поля зору дослідників. Основну увагу вчених, які займаються проблемами субстантивного словоскладання в німецькій мові, зосереджено на описі структурних і семантичних відносин між компонентами композитів та на морфології композитів (Г. Пауль, В. Фляйшер, Л. Ортнер та інші). На основі морфологічних класів складових композитів і семантичних відносин між ними можна описати типологію моделей складних іменників.

Із точки зору цього дослідження особливо важливим є питання співвідношення закріплених у мові типів моделей словоскладання та їх стилістичного потенціалу. При аналізі цього співвідношення виникають такі питання: яке співвідношення між типом і моделлю словоскладання; чи є семантичні моделі субстантивних композитів, які виділяються наукою, первинно стилістично маркованими; чи пристосований який-небудь із семантичних типів для імплікації тієї чи іншої стилістичної фігури; чи беруть вони участь у творенні стилістичного значення, і наскільки включається мовленнєва свідомість носіїв мови чи реципієнтів при декодуванні таких утворень у плані співвідношення їх із певною моделлю; чи існують моделі з нульовим стилістичним потенціалом.

Розглядаючи композити під таким кутом зору необхідно враховувати багаторівневий характер будови системи словотворення, а саме ієрархію моделей.

Композити, які є об'єктом нашого дослідження, виділялися за частинимовною ознакою, тобто безпосередні складові композитів – іменники. Ці одиниці репрезентують один із способів словоскладання, за допомогою якого створюються моделі копулятивного та детермінативного семантичного типу. Стилiстичне забарвлення моделей створюють при цьому як формальні компоненти (наприклад, контамінація основ чи їх ремотивація), так і семантичні відношення між з'єднуваними основами, тобто семантичний тип моделі. Виходячи з цього, в подальшому аналізі враховується як семантика, так і структура композитів.

Копулятивні композити трактуються в лінгвістичній літературі як одиниці, що передбачають "абсолютну рівність компонентів у частинимовному відношенні та на рівні семантичної конкретності" [1: 9]. Компоненти копулятивних композитів можуть з'єднуватись сполучником "і", чим підкреслюється сурядний характер їх зв'язку [2: 33]. Для копулятивного композита характерним є те, що друга безпосередня складова композита не може означати ціле, а обидві складові композита однаковою мірою беруть участь у формуванні значення словотворчої конструкції [3: 115]. У класифікації Л. Ортнера копулятивні композити представлені типом "ADDITIV" (доповнюючі), в основу визначення якого покладено принцип семантичних ролей компонентів "TeilgцЯе – TeilgцЯе". Обидва компоненти рівноправні в змістовому відношенні та означають різні сторони одного і того ж [4: 126].

Стилiстичний потенціал копулятивних композитів прямо пов'язаний із лексичним значенням складових частин. Залежно від семантики компонентів копулятивні складні слова можуть бути зіставлені зі словесними рядами із сурядним зв'язком (Elsass-Lothringen) або мати відтінок протиставлення. Більшість дослідників відзначають, що для копулятивних композитів порядок компонентів чітко не регламентований. Цей принцип є верифікаційним при розмежуванні копулятивних і детермінативних композитів.

Поєднання двох однорідних понять не обумовлює виникнення образності чи експресивності, і навпаки, поєднання компонентів з антонімічними значеннями дозволяє реалізувати в одному слові стилістичну фігуру оксюморон. Й. Ербен відзначає, що в копулятивних композитах часто зустрічаються компоненти з антонімічними значеннями, які дозволяють підкреслити подвійність якогось явища чи предмета [5: 57]. І хоча вживання одиниць такого типу досить обмежене, цей словотворчий тип продуктивний у творенні іменників: Arzt-Kosmonaut, Kinder-Gangster.

Згідно із прийнятою в науці точкою зору, стилістичне значення копулятивних композитів визначається насамперед взаємодією таких системних факторів, як принцип будови моделі та мовленнєва антонімія. Фактор контексту відіграє суттєву роль у визначенні типу моделі: так композит Kinder-Gangster може, залежно від контексту, розглядатися як копулятивний (junge Gangster), так, і детермінативний (Gangster, der etwas mit Kinder zu tun haben). У першому випадку підкреслюється протиріччя між складовими, тоді як у другому універб використовується для назви особи, про яку йде мова.

Таким чином, залежно від лексичних значень складових і контексту, за моделлю копулятивних композитів може бути створена стилістична фігура-оксюморон. Існують випадки неоднозначного

трактування композита, для роз'яснення яких потрібен інший спосіб аналізу, який спирається як на граматичні, так і на лексичні та комбінаторні фактори.

Детермінативні композити розглядаються в науковій літературі як одиниці, в яких значення другого компонента уточнюється значенням першого компонента. Семантичні зв'язки складових детермінативних композитів дослідники розглядають на основі різних критеріїв.

Г. Пауль поділяє цей семантичний тип композитів на дві великі групи: ті, які можуть бути замінені словосполученням із генітивом; і такі, для еквівалентної заміни яких потрібна конструкція з прийменником чи якась інша конструкція. У своїй класифікації Г. Пауль спирається на співвідношення семантики компонентів, приділяючи особливу увагу значенню першого компонента [2: 33]. Перші компоненти таких композитів можуть означати:

- а) матеріал чи частину матеріалу, з якого створено другий компонент: Apfelkuchen;
- б) простір, в якому знаходиться чи для якого призначено другий компонент: Handschuh;
- в) час, на який припадає чи для якого призначено другий компонент: Jahresabschluss;
- г) предмет, для якого призначений другий компонент: Bierflasche;
- ґ) предмет, проти якого використовується другий компонент: Regenschirm;
- д) предмет, з яким порівнюється другий компонент: Zwergobst;
- е) предмет, засобом якого створюється другий компонент: Maschinenarbeit;
- є) предмет, який виконується чи виготовляється другим компонентом: Hutmacher;
- ж) матеріал, із яким займається другий компонент: Zuckerbäcker.

Із даної класифікації видно, що підгрупа "д" відповідає стилістичній фігурі "порівняння". Інші моделі дозволяють імплікувати епітети: основне слово детермінується за допомогою першого компонента, який, подібно до епітета, називає основні його ознаки.

Розглядаючи значення всього композита, можна відзначити, що при утворенні складного слова із двох іменників значення всього композита багатше, ніж значення його компонентів, оскільки через перший компонент дається така ознака другого компонента, яка не вичерпує видових властивостей. Другий компонент може бути вжитий не в прямому, а в переносному значенні. Образність та експресивність детермінативних композитів прямо пов'язана із семантичним наповненням моделей. До складу композита часто входять уже переосмислені одиниці, які впливають на його стилістичну значущість.

Таким чином, можна зробити висновок, що детермінативний тип композитів може бути здатним до імплікації стилістичної фігури "епітет", залежно від семантики компонентів можлива метафоризація, а одна з виділених підгруп дозволяє імплікувати порівняння.

В. Фляйшер називає узагальнене семантичне співвідношення між безпосередніми складовими композита "словотворчим значенням" [6: 12]. Семантичні зв'язки між складовими композитів із субстантивною основою в якості першого компонента досить багатогранні і залежать від значення складових і від предмета, який вони позначають.

Для експресивних композитів виділяють особливу групу моделей, які враховують морфологічні та семантичні ознаки. Сюди входять чотири типи моделей експресивно забарвлених субстантивних композитів, диференціальними ознаками яких є порушення семантичного узгодження між компонентами конструкції; контамінація основ; ремотивація ідіоматизованих композитів та узуальні експресивно забарвлені словотворчі типи [7: 117-119].

У пізнішій роботі зі словотворення В. Фляйшер розглядає семантичні відношення між компонентами, залежно від позиції компонента у складному слові. Фактично йдеться про структурно-семантичне моделювання. Аналізуючи семантику композитів, утворених за моделлю *іменник + іменник* та враховуючи як структурні, так і семантичні критерії, вчений виділяє метафоричні, аугментативні та означальні композити [6: 99-102].

В. Фляйшер дає співвідношення структури та семантики в метафоричних композитах, виділяючи серед них п'ять різних видів: 1) композити, повністю метафорично переосмислені (Augenblick). Складна структура цих одиниць робить можливою в певних контекстах ремотивацію; 2) композити, в яких джерелом метафоризації виступає другий компонент, а перший може бути використаний замість усього компонента за умови втрати образності (Informationsflut); 3) композити, в яких перший компонент є джерелом метафоричного образу, а другий може бути використаний замість усього слова (Kopfbahnhof); 4) композити, в яких семантика обох компонентів важлива для створення образності (Црpest). У таких композитах дуже високий ступінь компресії; 5) експресивні назви осіб із використанням назв тварин чи предметів (Geldsack). Ні перший, ні другий компонент таких композитів не може замінити слово в цілому. У першому компоненті міститься часткова мотивація всього композита.

Із класифікації видно, що метафоричні композити представляють собою неоднорідний пласт: метафорично переосмислюватися може як будь-який із компонентів композита, так і цілий композит, розуміння метафоричності та змісту залежить у цьому випадку від взаємодії значень обох складових і контексту. Отже, безпосередніми складовими композита можуть виступати одиниці, співвідносні не лише з метафорою, але й іншим стилістичним фігурами заміщення (метонімією, гіперболою).

До аугментативних (Augmentativa) композитів належать гіперболічні композити. В одному із компонентів таких композитів реалізується значення перебільшення (Riesengeist) чи зменшення (Zwergenkaufkraft). До того ж, перший компонент таких композитів може бути метафорично переосмислений (Jahrhundertbauwerk) і мати явно гіперболічне значення.

До означальних (*Hervorhebung*) композитів В. Фляйшер відносить композити з позитивною чи негативною оцінкою і в залежності від семантики першого компонента поділяє цей вид композитів на три групи: 1) одиниці з позитивною емоційною оцінкою; 2) одиниці з негативною емоційною оцінкою; 3) одиниці, які мають розмовний відтінок [6: 124].

Природа виникнення образності та експресивності взагалі і метафор зокрема може бути пояснена з використанням методу морфотемного аналізу, запропонованого А.І. Фефіловим. Згідно з його концепцією складні слова як одиниці мови слід розглядати як "багаторівневі знаки плану об'єктивації, формально та семантично структуровані" [9: 3]. Ці знаки мають морфотемну структуру. Морфа є сукупністю внутрішніх і зовнішніх форматів, які конструюють на фонетичному рівні формат мовленнєвої одиниці, тема – сукупність лексикалізованих і граматикалізованих семантичних ознак мовленнєвої одиниці [9: 50]. Морфотема – формально-семантична, знакова модель мовленнєвої одиниці. Вона характеризується наявністю семантичних і граматичних ознак. Семантичні ознаки формують певну систему ярусів, які утворюють логіко-семантичні ознаки (аналогі логіко-мисленневих, понятійних класів), структурно-позиційні ознаки, які фіксують місце понять чи понятійних елементів у структурі; модифікаційні чи функціональні ознаки, які відображають типи логіко-мисленневих понять і характер їхньої взаємодії; контенціональні ознаки, які представляють інформативний об'єм понять.

"Семантичні яруси лінійно організуються в синтагмеми, які представляють собою об'єктивовані понятійні комплекси" [9: 4]. Кожен компонент складного слова може розглядатися як одиниця, яка має систему лексико-граматичних ознак. Кожен із компонентів може репрезентувати концептему і може розглядатися як синтагмема. Другий компонент композита є носієм категоріально-семантичної ознаки всієї одиниці, і саме він визначає синтагемний компонент.

Основною перевагою морфотемної класифікації є те, що в ній чітко виділено та докладно диференційовано категоріальні ознаки, пов'язані морфологічною віднесеністю компонента і його семантичними субкатегоріями. Принцип морфотеми як мовленнєвої одиниці можна застосувати для пояснення створення стилістично маркованих словотворчих конструкцій, оскільки він, по-перше, торкається глибинної структури значення складових; по-друге, враховує як семантичні, так і граматичні ознаки складових; по-третє, пояснює принцип взаємовпливу складових.

Ця класифікація базується на семантико-синтаксичних параметрах і спирається як на модель морфотеми мовленнєвої одиниці, так і на класифікацію експресивного словоскладання. Релевантним для виділення типів експресивних і образних композитів є фактор наявності контрасту, який створюється за рахунок семантичної комбінаторики, тобто враховується не тільки семантика, але й латентний синтаксис. Враховуючи той факт, що в стилістично маркованих складних словах виявляються різноманітні типи контрасту, можна зіставити їх із типом морфотеми в кожній групі стилістично маркованих одиниць і виділити такі типи стилістично значимої комбінаторики: 1) внутрішньомодельний морфотемний дисонанс; 2) внутрішньомодельне фокусування; 3) внутрішньомодельна градуальна оцінка; 4) внутрішньомодельна системна експлікація.

Внутрішньомодельний морфотемний дисонанс має місце у випадках виявлення семантичного контрасту між компонентами композита. Стилістично марковані композити можна в багатьох випадках співвіднести з усіма морфотемними типами. Експресивність і образність створюються за рахунок невідповідності значення морфотемного типу, моделі і лексичного наповнення.

Внутрішньомодельне фокусування як тип комбінаторики виділяється відповідно до принципів морфотемного аналізу. При реалізації елементарних одиниць змісту (кореневих морфем складових компонентів) актуалізується їх синтагемна структура. У деяких випадках першим компонентом композита є одиниця, яка репрезентує один із компонентів синтагмеми. Цей факт має місце і при реалізації внутрішньомодельного морфотемного дисонансу з тією різницею, що при внутрішньомодельному фокусуванні не спостерігаються контраст, невідповідність, дисонанс. Елементи синтагемної структури другого компонента композита, який реалізується в першому компоненті, не є основною його ознакою, але саме ця ознака виявляється важливою і суттєвою як для значення всього композита, так і для комунікації в цілому. Тому йдеться про фокусування. Крім того, у фокус часто виносяться одиниці, які є синонімами чи фігурами заміщення по відношенню до компонентів синтагмеми.

Внутрішньомодельна градуальна оцінка як тип комбінаторики виділяється з урахуванням взаємодії компонентів композита. Структура морфотеми одиниць цієї групи відрізняється тим, що один із компонентів дає експліцитну оцінку іншому компоненту. Перші компоненти даних одиниць у більшості випадків не замінюють компоненти синтагмеми других, основних за змістом компонентів.

Під внутрішньомодельною експлікацією розуміється наявність відносин між компонентами композита всередині моделі. Такі відношення мають місце при ремотивації, тобто поверненні до старого, забутого значення слова. Завдяки ремотивації слово може розглядатися як стилістично значима одиниця. Ремотивація досягається шляхом використання різних графічних засобів: написання частин слова з великої букви, тире, лапок. Окрім ре мотивації, графічні засоби використовуються і при псевдоетимологізації, акцентуючи увагу на значенні складових, співзвучності складових з іншими лексемами, що відкриває більші можливості створення підтексту.

Отже, процеси, які лежать в основі творення більшості стилістично маркованих композитів, є причиною їх багатоаспектного стилістичного навантаження. Композити використовуються при створенні як мікроконтекстних, так і макроконтекстних стилістичних фігур. Компоненти складного слова мають своє

власне лексичне значення, яке включає комплекс супутніх конотативних, оцінних, експресивних сем, які можуть актуалізуватись у результаті творення складної одиниці.

Словотворчі моделі є основою творення стилістично маркованих одиниць. Існують моделі з інгерентною стилістичною маркованістю (моделі експресивного словотворення). Частина стилістично релевантних одиниць утворюється за нейтральними в стилістичному плані моделями. Семантичний тип моделі визначається співвідношенням значень складових елементів і є важливим при декодуванні її стилістичного змісту та сприяє правильній інтерпретації повідомлення.

Аналіз взаємодії моделі словоскладання із семантичною комбінаторикою складових композитів може стати основою систематизації імплікованих у композитах стилістичних фігур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Федорцова В.Н. Интернациональные словообразовательные модели в немецком языке. Автореф. дис. ...док. филол. наук. – С.-Пб., 1994. – 33 с.
2. Paul H. Das Wesen der Wortzusammensetzung // Wortbildung /Hrsg. Von L. Lipka u. H. Gьnter. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981. – S. 3-43.
3. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
4. Ortner H. Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung. – Тьbingen: Narr, 1984. – 200 S.
5. Erben J. Einfьhrung in die deutsche Wortbildungslehre. – Berlin: Erich Schmidt, 1975. – 160 S.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Тьbingen: Max Niemeyer 1992. – 375 S.
7. Fleischer W., Michel G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1977. – 394 S.
8. Павлов В.М. Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования. – Л.: Наука, 1985. – 299 с.
9. Фефилов А.И. Морфотемный анализ единиц языка и речи. – Ульяновск: Ул ГУ, 1997. – 246 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.04.2006 р.

Кухар Л.А. Структурно-семантические типы немецких субстантивных композитов и их стилистический потенциал.

В статье поднимаются вопросы соотношения закрепленных в языке моделей копулятивного и детерминативного семантического типа словосложения, а также рассматриваются процессы, которые лежат в основе создания большинства стилистически маркированных композитов и являются причиной их многоаспектной стилистической нагрузки.

Kukhar L.A. Structural and semantic types of German substantive composites and their stylistic potential.

The article deals with the correlation between the models of copulative and determinative semantic type of word-building which are fixed in the language. The processes which form the basis of creation of most stylistically marked composites and which are the reason of their many-aspect stylistic loading are also considered in the article